

FERMER XO‘JALIKLARIDA ISHLAB CHIQRISH XARAJATLARINI OPTIMALLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

Ikromiddinov Sirojiddin Shaxobiddin o‘g‘li

Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti magistranti.

Annotatsiya. Maqolada tovar birligiga xarajatlarning kamayishi tannarxning pasayishiga, korxonada foydasi va rentabelligini oshirishga imkon beradigan omillar tahlili amalga oshirilgan.

Kalit so‘zlar. Tannarx, qiymat, umumxo‘jalik xarajatlari, davr xarajatlari, yalpi daromad, sof foyda, ishlab chiqarish xarajatlari.

Korxonalar faoliyat yuritish jarayonida moddiy va pul xarajatlarini sarflaydilar. Korxonaning umumiy xarajatlari ichida ishlab chiqarish xarajatlari eng katta salmoqqa ega. Ishlab chiqarish xarajatlari majmuasi korxonaga mahsulot ishlab chiqarish qanchaga tushishini ko‘rsatadi, ya‘ni mahsulotning ishlab chiqarish tannarxini tashkil qiladi. Korxonalar, shuningdek, mahsulotni sotish bo‘yicha xarajatlarni, ya‘ni ishlab chiqarishdan tashqari yoki tijorat (tashish, qadoqlash, saqlash, reklama qilish va hokazo) xarajatlarini ham amalga oshiradilar. Mahsulot (ish, xizmat) tannarxini tashkil qiluvchi xarajatlar iqtisodiy mazmuniga ko‘ra, quyidagi elementlarga asosan guruhlariga taqsimlanadi:

- moddiy xarajatlar;
- asosiy fondlar amortizatsiyasi;
- mehnatga haq to‘lash bilan bog‘liq bo‘lgan xarajatlar;
- ijtimoiy ehtiyojlarga mo‘ljallangan xarajatlar;
- boshqa xarajatlar. Moddiy xarajatlar ishlab chiqarish xarajatlarining eng katta qismi bo‘lib, umumiy xarajatlarning 60 - 80 foizini tashkil qilishi mumkin.

Moddiy xarajatlar o‘z ichiga quyidagilarni qamrab oladi:

- xom ashyo va materiallar xarajatlari;
  - texnologik maqsadlar va xo‘jalik ehtiyojlari uchun sarflanuvchi yoqilg‘i va energiya;
  - xarid qilinuvchi butlovchi qismlar va yarim tayyor mahsulotlar;
  - sotib olingan qadoqlash va o‘rov materiallari xarajatlari;
  - mashina va asbob-uskunalarni ta‘mirlash uchun ehtiyot qismlar;
  - boshqa korxonalar va tashkilotlar tomonidan ko‘rsatiladigan ishlab chiqarish xizmatlari;
  - xizmat davri bir yilgacha bo‘lgan kichik qiymatli va tez eskiruvchi predmetlarning eskirishi yoki har bir instrument, inventar, laboratoriya uskunalari va maxsus kiyim-bosh uchun eng kam oylik ish haqining 50 baravar miqdorigacha qiymati;
  - tabiiy xom ashyodan foydalanish bilan bog‘liq soliq, yig‘im va boshqa to‘lovlar;
  - ishlab chiqarishda bekor turib qolish va sifatsizlik (brak) tufayli yuzaga keladigan yo‘qotishlar; * tabiiy yo‘qotishlar bilan bog‘liq bo‘lgan yoki aybdor shaxslar mavjud bo‘lmagan holda yuzaga keladigan yo‘qotishlar. Amortizatsiya ajratmalari miqdoriga teng bo‘lgan asosiy ishlab chiqarish fondlarining eskirishi xarajatlarning yirik elementlaridan biri hisoblanadi. Bular qatoriga asosiy fondlarning tezlashgan amortizatsiyasi va uning indeksatsiyasini kiritish mumkin. Mehnatga haq to‘lash bilan bog‘liq bo‘lgan xarajatlardan korxonaning asosiy ishlab chiqarish personalini mehnatiga haq to‘lashga sarflanadigan xarajatlardan bo‘lib, ishlab chiqarishdagi yuqori natijalar uchun mukofotlar, rag‘batlantiruvchi va kompensatsiya to‘lovlari, jumladan, qonunchilikda belgilangan normativlar chegarasida narxlarning o‘sishi va indeksatsiya uchun to‘lovlar, shuningdek, korxonalar xodimlari shtatida bo‘lmagan, lekin asosiy ishlab chiqarishda band bo‘lgan ishchilar uchun to‘lanuvchi haqni o‘z ichiga oladi.
- Mazkur xarajatlarning elementlari qatoriga quyidagilar kiritilgan:
- amalda bajarilgan ish uchun tarif stavkalari, lavozim maoshlari va shu kabilar asosida to‘lanuvchi ish haqi;
  - xodimlarga natural to‘lov shaklida beriluvchi mahsulotlar qiymati;

- ishlab chiqarishdagi yuqori natijalar uchun beriluvchi mukofot va boshqa to'lovlar;
- qonunchilikka asosan ba'zi tarmoqlardagi xodimlarga bepul beriluvchi kiyim-kechak, oziq-ovqat, uy-joy, kommunal xizmat va hokazolar qiymati;
- har yillik mehnat va o'quv ta'tili uchun amalga oshiriluvchi to'lovlar;
- korxonani qayta tashkil qilish, shtatlar qisqarishi tufayli ishdan bo'shatilgan xodimlarga to'lanuvchi mablag'lar.

Ijtimoiy ehtiyojlar uchun xarajatlar nobyudjet ijtimoiy fondlariga (nafaqa fondi, ijtimoiy sug'urta fondi, bandlik fondi va hokazo) ajratiluvchi mablag'larni anglatadi. Mahsulot (ish, xizmat) tannarxidagi boshqa xarajatlar – bu, qonunchilikda belgilangan tartibda maxsus nobyudjet fondlariga o'tkaziluvchi to'lovlar va soliqlar; yo'l qo'yish mumkin bo'lgan miqdordagi chiqindilar uchun to'lovlar; korxonalar mulkini majburiy sug'urtalash; ratsionalizatorlik takliflari uchun mukofotlar; qonunchilikda belgilangan stavkalarda kreditlar bo'yicha to'lovlar; mahsulotni sertifikatlash uchun bajarilgan ishlarga haq to'lash; qonunchilikda belgilangan normalar bo'yicha xizmat safarlariga haq to'lash; yong'inga qarshi kurash va qo'riqlash muassasalariga haq to'lash; kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish, xodimlar tanlashni tashkil qilish, aloqa xizmati, hisoblash markazlari, banklar xizmatiga haq to'lash; asosiy ishlab chiqarish fondlarini ijaraga olganlik uchun haq to'lash; nomoddiy aktivlarning eskirishi va hokazolar. Ishlab chiqarish xarajatlariga, asosiy ishlab chiqarish fondlarini ishga tayyor holatda saqlab turish - kapital, o'rta va joriy ta'mirlash, mashina va asbob-uskunalariga qarash va ekspluatatsiya qilish uchun sarflanuvchi barcha xarajatlar kiradi. Asosiy ishlab chiqarish fondlarini ta'mirlash bo'yicha murakkab ishlar amalga oshirilib, xarajatlar bir xilda taqsimlanmaganda korxonalar (Moliya Vazirligi ruxsati bilan) mahsulot tannarxi hisobiga asosiy fondlarni ta'mirlash uchun zahira fondlari tashkil qilishi mumkin. Xorijiy valyutadagi xarajatlar Markaziy bankning operatsiyalar amalga oshirilgan kundagi kursiga asosan so'mlarda belgilanadi.

Mahsulot ishlab chiqarish va sotishga qilinadigan xarajatlarni o'sishiga, xom ashyo, materiallar, yoqilg'i, energiya, asbob-uskunalar narxining o'sishi, transport

xizmati tariflarining yuqoriligi, reklama va vakillik xarajatlarining o'sishi kabilar ta'sir qiladi. Amortizatsiya ajratmalari miqdori ham o'sib bormoqda. Narxlar erkinligi va ijtimoiy ziddiyatlar kuchaygan sharoitlarda xarajatlar tuzilmasida ish haqining salmog'ini oshirish katta ahamiyat kasb etadi. SHu bilan bir vaqtning o'zida ijtimoiy va tibbiy sug'urtalash, nafaqa ta'minoti, aholi bandlik fondlari, turli xil kompensatsion to'lovlarga ajratiluvchi mablag'lar miqdori ham ortib bormoqda.

Xulosa qiladigan bo'lsak, bozor iqtisodiyoti sharoitida resurslarga va ulardan foydalanishiga bo'lgan talab kuchayayotganligi, ular qiymatini o'sishi, ulardan foydalanish darajasi oxir-oqibat korxonalar faoliyatini inqirozga uchramasligi uchun asos bo'lishi har qanday resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishni taqozo etmoqda. Hozirgi paytda qaysi mahsulotni ishlab chiqarish va qancha ishlab chiqarishgina emas, shu bilan birga bu mahsulotni ishlab chiqarishga qancha resurs va mablag' talab qilinishi ham ko'pincha korxonalar uchun asosiy masalalarga aylanmoqda. Bu har bir korxonani bir tomondan, talabni qondirish, ikkinchi tomondan, resurslar harajatining kam chiqimli yo'llarini axtarishga undaydi. Bulardan tashqari, har bir korxonalar uchun xarakterli bo'lgan meyorlashtirish va resurslarning pulligi ham shuni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1. YUsupova D.T., YUsupov S.SH. Foreign experience in the development of textile and light industry/science in uzbekistan /Jurnal: "Актуальные научные исследования в современном мире", 2020. 6 с.*
- 2. YUsupova D.T., Roziqov A. Aspects of Organizing Export-Oriented Textile Products and Export Development. International Journal of Research in Management & Business Studies. (IJRMBS 2020) Vol. 4. Roziqov A., Yusupova D. Aspects of Organizing Export-Oriented Textile Products and Export Development. International Journal of Research in Management & Business Studies. (IJRMBS 2020) Vol.*
- 3. Ergashev I.I. Meva va sabzavot mahsulotlari ishlab chiqarish jarayonini optimallashtirishning ba'zi yondashuvlari. O'zbekiston respublikasi qishloq xo'jaligi*

vazirligi toshkent davlat agrar universiteti agrar tarmoq iqtisodiy salohiyatini oshirishda institutsional islohotlar va agroklastarlarni rivojlantirishning o‘rni: muammo va yechimlar. 2021/12/18. 50-52 betlar.

4. Ergashev I.I. Increasing innovation potential and investment activity in the development of effective entrepreneurship. // "Economic archive". Economical Academy. D.A. Tsenova in Svishtov, Bulgaria. 2018, Issue 4. 17.12.2018. ISSN: 2367 – 9301 –Electronic Edition. Pages -31-39.

5.Violeta Blazheva, Ilhom Ergashov. Agrarian policy as theory and practice in Uzbekistan. Global challenges of contemporary issues - Lardy Publishing House - Paris, France - 2018. Pages – 68-71.